

Fried István

Szlovákok Pest-Budán a 19. században

Lassan-lassan tért magához Pest és Buda a 17. század végén. A másfél százados török uralom, majd a felszabadítók ostroma erősen megviselte; lakosságában megfogyatkozott, épületeiben alig kiheverhető károkat szenvedett. Szükségesnek mutatkozott az újraterelítés. Az első, számottevőnek nevezhető szlovák bevándorlás 1725 és 1750 között történt, Magyarország északi megyéiből jöttek munkaalkalomra lesve, többnyire lelve, szakképzetlen munkások, és a külső városrészekben találtak szállást. Elsősorban a Józsefváros lett a szlovákok lakhelye, olyannyira, hogy a 18. században szlovák szó többször hangzott föl erre felé, mint magyar, és a 19. századi városi beszámolók is minduntalan megjegyzik: a Józsefváros lakói őrzik anyanyelvüket, ezen a tájon minduntalan szlovák szóra bukkan a járóelő. Szlovákok Budára is elvetődtek, jóval kisebb számban, mint Pestre, mivel a kevésbé dinamikus fejlődő, nyugodtabb-csöndesebb város nem tudott megfelelő munkát biztosítani az északi megyékből idevándorló napszámosoknak. Franz Schams 1821-es leírása szerint a Józsefváros lakóinak nagyrésze még anyanyelvét beszéli, a hetivásárokon pedig egyként hangzik föl magyar, német és szlovák szó. 1787-ig a szlovák evangélikusok (mint ahogy általában az evangélikusok) Cinkotára kénytelenek utazni istentiszteletre, 1811-től Pesten, először a pünkösdi istentiszteleten, „szláv” és német nyelven hirdetik az Igét. Jankovich Antal 1838-ban adja közre Pest és Buda lakóiról szóló tájékoztató könyvét, mindenekelőtt orvosi-antropológiai megfigyeléseit közzétéve. Nem tartja a lakosság egészéhez képest jelentősnek a szlovák elemet; a Ferenc- és a Józsefvárosba húzódtak, Budán pedig a Rácvárosban találjuk őket, általában a napszámosok osztályát gyarapítják. Máshonnan tudjuk, hogy Pesten 1835-ben 1200 a szlovákok száma, 1851-ben már 4171 (más adatok szerint 4187), Budán pedig 1124.

A szlovák napszámosok viszonylag jelentős száma következtethető ki a magyar szépirodalomból is. A pest-budai életet számos karcolatban, életképben örökítette meg Nagy Ignác, 1846-os sorozatában, *Menny és Pokol* címmel jelent meg, valamennyi napszámos szlovák, a *Magyar titkok Pesten* című füzetekben (1844) pedig egy cseh targoncás mellett tűnnek föl a *tót napszámosok*, az előbbiről illusztrációt is találunk. Még beszédesebb a szerzőnek az *Életképek* című lapban megjelent írása, a *Dunaparti élet*, amely egy lacikonyha köré csoportosuló jelenet rajzával szolgál, nem feledkezve meg cseh és szlovák szereplő fölvezetéséről sem. Szegfi Mór A tót címmel ad „fővárosi életkép”-et 1847-ben a *Pesti Divatlapban*. Az Árva megyei éhség hajtott a Pestre a szlovák napszámost, akinek leánykája egy úri háznál talált munkát. A leány gyermeket szült, és megölte gyermekét. Janó összeroppan, és öngyilkos lesz, ugyanez történik a leánnyal a börtönben. A nem túlságosan nagy írói tehetséggel fölvezetett életkép már jelzi a faluról városba kerülő, meggyökerezni nem tudó ember tragikus konfliktusát a körülményekkel, azt, amelyet a Ján Kollár kiadta népdalgyűjtemény egyik-másik darabja is megjelenít. Ez a néhány oldalas, novellisztikus cikk az első híradás arról, hogy a nagyvárosivá fejlődő Pest-Buda nem a korlátlan lehetőségek hazája. Abban a reményben érkeztek ide a szlovákok, hogy a nagy építkezéseknél pénzkereseti lehetőséget találva némi tőkét gyűjthetnek össze, s így az otthoniakat segíteni tudják. A Józsefváros sikátorral igen szegényes lakóhelyül szolgáltak (egy adatunk szerint 1850-ben a Józsefváros lakosságának 10,5 %-a volt szlovák, korábban külön utcásort foglaltak el), s nem sokkal jobb lakáshoz jutottak a Ferenc- és a Terézvárosban. Az evangélikus szlovákok azonban az 1810-es évektől kezdve a szép új templomba járhattak (a mai Deák téren), míg a katolikus szlovákok számára a Rókus-kápolnában prédikáltak szlovákul.

Gyakran jöttek a pesti vásárookra az északi megyék vándorló szlovákjai. A Helytartótanács 1845. július 1-i körlevelére a városi regisztrátúra jegyzette föl „az árvai vászonnal házalló tótok” megjelölést, de késárulók, üvegesek, „drótosok” is gyakran megfordultak a híres-neves pesti vásárokon. Nem is szólva a mindig éhes diákokról, akik esetleg - ösztöndíj hiányában - a különféle egyházközségektől igyekeztek megszerezni a külföldi tanulmányokhoz szükséges pénzösszeg egy részét. A magyar szépirodalomban is fel-felbukkannak a szlovákok, Vörösmarty Mihály fantasztikus meséjében, a *Holdvilágos éjben* éppen úgy, mint Jókai Mór öregkori regényében, a Józsefváros nyomortanyáján lejátszódó *Gazdag szegényekben* (ahol is a rokonszenves szlovák késáruló, Krányecz Frányó alakja jelzi az író máshonnan is ismerős rokonszenvét az egyszerű szlovák emberek iránt).

Létezett azonban másféle szlovák lakosság is Pest-Budán. Ugyanis a 18. század közepétől kezdve fokozatosan épült ki az országos illetőségű intézményrendszer, amely szorgalmas hivatalnokokat, a jogban járatos szakembereket, ügyvédeket, ügyészeket, illetve nyomdászokat, korrektorokat, cenzorokat, a gyarapodó lakosság pedig orvosokat, a szaporodó és izmosodó sajtó újságírókat igényelt. A Helytartótanács szerveződése és terjeszkedése, az egyetem Pest-Budára helyezése, ezzel párhuzamosan az Egyetemi Nyomda ide kerülése, illetve más kiadói- és sajtóvállalkozások létrejötte kedvezett a különféle nyelvű és kulturális tudatú értelmiség kialakulásának. Nem csupán a magyar nyelvűek találták meg számításukat Pesten-Budán, hanem a szerbek, a szlovákok, részben a románok, a görögök is, nem is beszélve annak az igénynek a kielégítéséről, amelyet a jó ideig uralkodó német nyelvűség jelentett a két város életében. A Helytartótanács egész Magyarország ügyeit intézendő lényegében sokáig anacionális intézményként működött, szlovák anyanyelvű és szlovák tudatú hivatalnok ugyanolyan eséllyel indult a hivatali karrier útján, mint a magyar. Kisebb részben ezt mondhatjuk el a pesti egyetemről is, ahol a szlovák íróként működő, Ján Kollár legközelebbi barátjai egyikeként ismert Anton Ottmayer 1832-33-ban a jogi kar dékánja lehetett. A Helytartótanácsban pedig a Szlovák Nyelv és Irodalom Barátainak körét megalapító és működtető Martin Hamulják (aki Ján Hollý műveit adta ki, s megszervezte a *Zora* című almanach köteteinek kiadását) tévedhetetlen biztonsággal haladt előre az érvényesülésben, a fizetési gyakornoki állástól eljutott az alapítványügyi osztály számvevő tanácsosi posztjáig. Nem kevésbé akadálytalan volt Dedinszky Elek (Alexander Dedinsky) vagy Ján Koys előrelépése a bürokrácia tekervényes pályáján. Sem ők, sem mások, akik orvosként, ügyvédként működtek a reformkor hazafias lelkesedéstől fűtött Pest-Budáján, semmiféle hátrányba nem kerültek szlovák voltak miatt. Ján Kollár magyarbarátnak aligha minősíthető *Slávy dcéra* című műve megjelenését mi sem gátolta. S ha időnként sor került is arra, hogy a magyar sajtóban bírálták-támadták a szlovák megnyilvánulásokat, legalább annyi ismertető cikk jelent meg a szlovák mozgalmakról, helyenként kifejezetten baráti hangvételen (mint például a *Tudományos Gyűjtemény* 1827-es évfolyamában Thaisz András (Endre) tollából, aki elismeréssel szólt Kollár költői tehetségéről).

Amikor Kollár kiadta *Národnie Spievanky* című népdalkötetét, természetesen Budán (1834-35-ben), adatközlői között nem kevés pest-budai illetőségűre bukkantunk. Íme: Juraj Hruz, tanító; Martin Hamulják, tisztviselő; Martin Sucháň, orvos (Szu(c)hányi Márton aláírással magyar újságok cikkírója, magyar orvostársaság szervezője); Samuel Matějovský, tanító; Ján Šoltis, ügyvéd; P. Boleman, ügyvéd; Samuel Hajnal, kereskedő; Baron Jozef Lužinský, a Helytartótanács alkalmazottja; Apolónia Füredy (Füredy László testvére); Thaisz András (Endre) ügyvéd- szerkesztő; Ján Herkel, ügyvéd; Anton Ottmayer, ügyvéd. Ezt szem előtt tartva, és más adatokra támaszkodva, állíthatjuk, hogy amikor 1819-ben Ján Kollár elfoglalta pesti állását, előbb vikáriusként, majd lelkészként, fordulat következett be a szlovákok életében. Színre lépett a rendkívüli energiákkal rendelkező szervező egyéniség, aki még az egyház keretein belül is a nemzeti öntudatosodást szolgálta. Maga többnyire - exponált helyzete miatt - igyekezett a háttérben maradni, bár kihasználta a lehetőséget, és a

később ellene és köztudottá vált tevékenysége miatt szervező munkája ellen indított támadásokra mind a magyar, mind a német nyelvű sajtóban igyekezett válaszolni. Az ő köréből indult ki a kezdeményezés, hogy 1824-ben a pesti egyetemen szláv katedra létesüljön, és ezt a szláv katedrát Kollár nem pusztán tudományos központnak szánta, hanem olyan bázisnak, amelyre alapozva a szlovák (azaz cseh biblikus nyelvű) irodalmi és irodalompolitikai-nyelvi kezdeményezéseket lehet építeni. A terv a hivatalok akadékoskodásai miatt kudarcba fulladt, s a pesti egyetemen csak 1849-ben létesült szláv tanszék. Így Kollár számára nem maradt más hátra, mint a szlovák ajkú evangélikusok önálló egyházközségbe tömörítése, azaz szakadás előidézése a pesti evangélikus egyházon belül. Elsősorban a német ajkú hívekkel volt nem egy ízben késhegyig menő vitája, hiszen a magyar ajkúak még 1837-ben is, mikor Székács József személyében magyar lelkészt iktatott be a pesti evangélikus egyházközség, kisebbségben voltak. Az önálló szlovák egyház végül is 1842-ben jött létre, akkor váltak el a szlovákok a németektől. A Józsefvárosban, a mai Rákóczi úton épített szlovák evangélikus templom megnyitása azonban már Kollár távozta után történt.

Kollárnak és köre néhány tagjának viszonya a magyar környezethez elutasító volt. Maga Kollár azt hirdette, hogy a reformkor Pest-Budáján semmi érdemlegesről nem lehet említést tenni. Ugyanakkor azonban Toldy Ferencsel viszonylag sűrűn érintkezett, s az Egyetemi Könyvtárnak is több ízben adott el slavica-anyagot. Ottmayer szintén részt vett a magyar irodalomban, ő engedélyezte Nagy Ignácnak a *Bánk bán* kiadását, és nem engedélyezte Kazinczy Gáboréknak, az Ifjú Magyarországnak a lapalapítást. Le kell írunk: a szlovák öntudatú, szlovák anyanyelvű, szlovák novellákat író Ottmayernek joga volt ahhoz, hogy magyar irodalmi alkotások megjelenését engedélyezze vagy megtiltsa.

Még azt kell ehhez hozzátennünk, hogy a magyarországi német nyelvű sajtóban, így a pest-budaiban is olyan szlovák költők-írók cikkeivel, tanulmányaival, vitáirásaival találkozunk, mint Ján Kollár, Ján Chalupka, Karol Kuzmány. Az 1840-es esztendőkből megjelenő Protestáns Egyházi és Iskolai Lap pedig természetesen közölte a szlovák evangélikus szerzők írásait, illetve műveikről az ismertetést.

Pest-Budának volt egy különös-titokzatos szlovák lakója, Alexander Vrchofský. Neve sűrűn tűnik föl Jókai Mór levelezésében, mivel az ifjú Jókai Mór az ő ügyvédbojtárja volt, nála lakott (míg a szlovák ügyvéd Mária nevű leánya hosszabb időt töltött a Jókai-családnál). Vrchofský képviselte a Jókai-családot a peres ügyekben, s egy magyar nemesi családnak mindig akadt elég peres ügye. Ez a Vrchofský a szláv vállalkozások, például a szerbek mecénásának bizonyult, s ügynöke révén hamar kapcsolatot létesített vele a párizsi lengyel emigráció vezetője, Czartoryski herceg. De nemcsak vele, hanem a Pesten a szlovák iskolásokat tanító cseh Jan Kadavýval, illetve Bohuslav Nosakkal is. Nem tudni egészen pontosan: kinek a javaslatára (noha a lengyel emigrációtól nem voltak idegenek a megalapozatlan tervek), a felkelés tervét szövögették, bár a kalandorság gyorsan lelepleződött. Mindez nem ártott Vrchofskýnak, akinek időnként érdekes lakója akadt, Janko Král, személyében. Jókai mélyen hallgat róla, s csupán ellenőrizhetetlen legendák emlegetik, találkozott-e a Tízek Társaságának oszlopos tagjaival a bohém szlovák költő, 1848 forradalmára. Mit tudott Jókai róla - és ő Jókairól? Vajon Petőfihez eljutott-e a híre? S ő mennyit tudott Petőfiről? Alighanem kideríthetetlen ez ma már. Annyi tény, hogy Jókai mindvégig, azaz Vrchofský rejtélyes öngyilkosságáig tartotta a kapcsolatot az ügyvéddel, halálát mélyen meggyászolta, viszont Král; nevével nem találkozunk feljegyzései között. Nem tudjuk elképzelni, hogy Jókainak ne lett volna fogalma arról: miféle látogatókat fogad családjának jogi tanácsadója, ha arról nem értesült is, hogy a furcsa látogatók egyike - poéta.

Annyi tény, hogy a reformkori Pest-Budán két olyan házról tudunk, amelyben szlovákok (és más szláv népek fiai) találkoztak, hogy megbeszéljék mindazokat a teendőiket, amelyeket népük érdekében megcselekedni szükségesnek vélnek. Számíthattak arra, hogy könyveik,

brosúráik Pest-Budán meg fognak jelenni, találnak olyan sajtóorgánumot (ha magyar vagy német nyelvűt is), amelyben törekvéseikről valamiféle tájékoztatást, hírt, hirdetést helyezhetnek el. S bár a reformkor elsősorban a *magyar haza és haladás* jelszavait dobta be köztudatba, teret engedett valamennyi Pest-Budán élő népnek arra, hogy kulturális törekvéseit kibontakoztassa.

Erre legyen példa az alábbi, igen tanulságos eset, amelybe belekeveredett az ekkor még gyermekifjú Madách Imre is. Történt ugyanis 1839-ben, hogy a *Hírnök* című, Pozsonyban kiadott lap február 21-i számában egy K. jelű szerzőtől tudósítás jelent meg: „Városunk újdonságai között (...) megemlítendő a tót színtársasági egyesület. Az ismert Kollár pesti evang. hitszónoknak mindent mozdítani akaró erőlködése hívta létre e' társaságot, melly nem csak darabok írására 's fordítására, hanem egyszersmind azok' házi színpadon előadására szánja erejét. Már két előadás valóban tartalék is, mellyekre, hogy minél nagyobb ösztönnel munkáljon minden részvevő tag, azon édes reményt ébreszté fel valaki a' nemzetiségök mellett annyira buzgók' szívében, hogy ha magyar nemzeti színészetünk számára új színház épülend, - a' mostani tót előadásokra fog használtatni, 's fővárosunkban illykép még egy új felekezet is fog megörökíttetni.” A szakirodalom eddig is tudott erről a híradásról, s nem egy dolgozat szerzője messzemenő következtetést vont le belőle. Ugyanis erősen vitatható Ján Kollár közreműködésének, ösztönzésének mértéke, továbbá az sem bizonyos, hogy kizárólag szlovák diákok-műkedvelők hozták létre az előadásokat. Az egykorú, nem magyar nyelvű tudósításban ugyan félreérthetetlen a megjelölés: „mladí slovenskí dilettanti dávali spomenutého roku prvé slovenské divadelné predstavenie v Pešti...” (*A Česká včelából* idézi a szlovák színháztörténész: ifjú szlovák műkedvelők az említett évben létrehozták az első szlovák színielőadást Pesten), de ez a *Hírnök* tudósítására alapozza hírét. A cseh lapból és a *Hírnök*ből vesz át pesti híreket a *Danica llirska* című horvát lap is, a *Hírek a pesti szláv színházról* (Věsti o slavjanskom kazalištu u Pešti) című cikkében ügyesen összeszerkesztve az adatokat. A híradásokban csak ennyi szó esik Kollárról, azaz nincsen megerősítve, amit a *Hírnök* állít. Az első előadásra 1838. karácsonykor került sor, méghozzá a cseh Jan Nepomuk Štěpánek *Štěkavec* című darabját adták elő. A következő előadás a Magyarországon is ismert német drámaíró, Apollinarius von Maltitz színműve volt, amely magyarul *Zolky, az öregdiák* címen aratott sikert, lehetőséget biztosítva a polonofil érzelmek kinyilvánításának. 1904-ben aztán Jozef Maliak közölt cikket a *Dennica* című lapban, megismételve mindazt, amit az egykorú sajtó is közölt. Végezetül a szlovák színháztörténet járt alaposabban utána annak, hogy valójában mi is történt. A színielőadás szervezőjeként Matěj Mikšičeket nevezte meg, a jó hírű cseh drámaíró, Václav Kliment Klicpera tanítványát. Ez a cseh fiatalember szervezte meg a diákokat; ő tanította be a minden bizonnyal cseh (biblikus) nyelvű előadásokat. Más nyelvű nem lehetett, hiszen ha Kollár támogatta ezt a vállalkozást, akkor nyilván ragaszkodott a maga által használt és egyedül helyesnek tartott nyelvhez. De ha nem támogatta is, akkor sem valószínű, hogy egy Csehországból érkezett, ügyvédi pályán működő ifjú a bernoláki (nyugatszlovák) nyelven tanította volna be a csehre fordított, illetve csehül írt színműveket. Tudjuk, hogy a főszerepet ő játszotta Štěpánek színművében. Az sem meglepő, hogy Pesten tanuló diákokból szervezett társulatot, hiszen a még vándorszínészekkel sem rendelkező szlovákokat csak így lehetett színjátszásra bírni, így tett még az 1810-es esztendőkből a szerb színjátszás „atyja”, Joakim Vujić is. Nem a nem létező szerb társulat járt városról városra, hanem ő, aki ott, ahol megfordult, diákokból vagy egyéb vállalkozókból anyanyelvű előadásokat igyekezett létrehozni. A másik, keveset hangoztatott tény az, hogy éppen 1838-ban, egy esztendővel az állandó magyar színtársulat megszervezése, a pesti Magyar Színház megnyitása után kezdődtek meg a szlovák előadások (szintén Pesten). Anélkül, hogy túlzásba esnénk, lehetetlen nem látnunk a közvetlen példaadást, az ösztönzést. Ján Kollár egyébként pesti lakosként nemcsak tudott a magyar színjátszás állandó otthona megteremtésének munkálatairól, hanem az ő révén került egy Pest környéki lelkészhez az a

levél, amely szlovák köszöntő írására szólította föl a verselgető papot. S a pesti Magyar Színház megnyitását üdvözlő cseh biblikus költemény elkészült, jóllehet (mind a mai napig!) nem jelent meg nyomtatásban.

A *Hírnök* tudósításának egy mondata bizonyos kétségeket támaszt a közlő szavahihetőségére vonatkozólag. Nem kevesebbet állít, mint azt, hogy az alig egy esztendeje megnyílt Magyar Színház majd új épületet kap, s akkor a jelenlegit átadja, a szlováknak. Nem vitás, hogy az 1837. augusztusában, a mai Rákóczi út és Múzeum körút sarkán megnyílt színház alkalmasságát, talán még tartósságát is vitatni lehetett, Széchenyi Istvánnak egészen más elképzelései voltak, amelyeket az idő rövidege, az anyagiak hiánya és más okok miatt nem vettek-vehettek figyelembe. Az ingyen kapott Grassalkovich-telekről senki, soha nem akart lemondani, s egy új (magyar) színház építése még a távolabbi jövőben sem derengett. Amikor 1847-ben a pesti Német Színház leégett, újjáépítése előtt olyan anyagi akadályok tornyosultak (még a Bach-korszakban is!), amelyek valójában a német színészet lassú elhalását eredményezték. Így ezt a megjegyzést még információnak sem tekinthetjük; s a tény, az előadás(ok) valóságos léte mellett - ezért - az összes többi információ értékét is fontolgatnunk kell. Még egy mozzanatra szeretnők felhívni a figyelmet. A rokonszenvvel emlegetett Kollár mellett (az „erőlködés” itt nem pejoratív kifejezés, hanem a „fáradozás” szinonimája) a tudósító „magyar nemzeti *színészetünk*”-ről beszél, s a többes szám első személy vitathatatlanra teszi, hogy a magyar színházat, a nemzeti törekvéseket (is?) a magáénak vallja. Így a tudósítás szerzője vagy olyan szlovák diák volt, aki kiválóan tudott magyarul, és mindkét kultúrát a magáénak tudta, mindkettőben tevékenykedni készült, vagy olyan magyar diák, aki vegyes lakosságú területről származott, érdeklődött a szlovák művelődés iránt, beszélte-értette a szlovák nyelvet, esetleg nézőként vagy színjátszóként részt vett az előadáson. Valamiféle szlovák-magyar együttműködés mindenképpen érződik ezen a magyar nyelvű tudósításon, hiszen ha a szlovák tudat kiszorította volna a tudósítóban a magyar „érzést”, akkor eleve cseh lapnak vagy a pesti szerb újságok egyikének küldte volna el híryanagát. De ő a pozsonyi magyar lapot választotta. S hogy nem ő volt az egyedüli, aki mindkét kultúra ápolását a szívében viselte, arra legyen Madách Imre egy levelének egy passzusa a bizonyíték. Egy január 10-i levelében (amelyről az évszám hiányzik, de a Madách-levelek sajtó alá rendezője jó érzékkel tette 1839-re a levelet) a 16 esztendő Madách anyját tudósítja, miszerint a „régii pósta-útszában” (ma is létezik a Belvárosban) „tót teátrum” nyílt, néhány tanulótársa közreműködésével, a legközelebbi előadást szándékozik megtekinteni. A Madách-kutatás több ízben töprengett el azon, hogy miféle „tót teátrum”-ról lehet szó, mit is játszhattak a diákok. Mármost nem kell különös filológiai találékonyság ahhoz, hogy adatainkat megfelelően összegezzük. Ugyanis Madách (kétséget kizáróan) azt az előadást tekintette meg, amelyet a lapok beharangoztak, a *Zolkyt* (ha valóban megtekintette, de mindenesetre tudott róla), és valójában a társulatot is összeállíthatjuk, ha végignézzük a névsort, kik is lehettek 1838-1839-ben Madách iskolatársai. Ami azonban a mi fejtegetéseink szempontjából igazán lényegesnek tetszhet: Madách természetessége: anyjának úgy ad hírt a „tót teátrum”-ról, hogy abban a szlovákul értő, beszélő diák gesztusa érződik, sem nem örvend különösképpen, sem nem kárhoztatja. Kulturális igényét elégíti ki azáltal, hogy részt vesz egy színelőadáson. Nem volt tehát ez titok, az előadás nem ütközött akadályba, bár minden bizonnyal folyamodtak engedélyért (s talán Kollár révén Hamulják is segített a gyors ügyintézésben), s a *Hírnök* tudósítása, majd a cseh és a horvát lap országos nyilvánosságot biztosított. A magyar irodalomtudomány egy apró adattal gyarapodott: most már tudjuk, mit jelent Madách Imre (bizonyos, hogy 1839.) január 10-i levelének egy eddig homályban maradt kitétele. Más kérdés, hogy a teljes Madách-életrajz ismeretében ez az apró adat fontosabb lesz számunkra, Madách ifjúkori érdeklődése visszhangzik majd 186061-ben, mikor is képviselőjelöltként szlovákul fog megszólalni, magáévá téve a nemzetiségi jogigényeket.

De ne értékeljük túl apró adatunkat, annyit jegyezzünk még meg, hogy az egyértelműen magyar öntudatú, magyar költőként a nyilvánosság elé lépni akaró Madách Imre esete igazolja, hogy a reformkor egyre viharosabb nemzeti mozgalmi mentén sem volt teljesen elképzelhetetlen a szlovák-magyar kulturális együttműködés. Történetünk azonban nem itt fejeződik be. Ugyanis a szlovák előadásokat regisztráló kutatás egyfelől, a Madách-filológia másfelől nem kísérte nyomon az események alakulását. A *Hírnök* cikke, illetve Madách híradása rögződött, külön-külön, és a valódi befejezés nélkül. Tovább lapozva a könyvtárak bekötött *Hírnök*-példányait, nem kellett sokat forgatnunk a lapszámokat, csupán március 7-éig, a 19. számig kellett eljutnunk, ahol is a következő anyagra leltünk:

„Nyilatkozás. A 'Hírnök' f. évi febr. 15-kei számában némelly Pestről beküldött hibás tudósítások állanak, névszerint egy, Pesten »az én erőlködésem által« létre jött szláv színésztársaságról. Kénytelennek látom magamat, erre nézve itt röviden és nyilván kijelenteni, hogy nekem sem azon ügy' támadásában, 's az összeállott műkedvelők, társaságában, sem az ez által előadott darabokban Igakisebb részem vagy befolyásom sem volt. Szintolly kevésbé van az alulírottak akár litteratori akár oeconomiai része az új évre megjelent „Zora” című szláv almanachban.

Kollár János
pesti evang. predikátor”

Két gyors megjegyzés. 1. A nyilatkozásban az aláhúzás Kollártól, illetve a közreadótól származik. 2. A magyar szöveggel szinte teljesen megegyező, egy-két egészen lényegtelen apróságban eltérő szöveg jelent meg németül a *Pesther Tageblatt* 1839. 53. számában, a 439. hasábon. Sajnálatos, hogy egyik közlésről sem vett tudomást sem a Ján V. Ormis által szerkesztett, más tekintetben is erősen hiányos Kollár-bibliográfia, sem a tekintélyes Kollár-szakirodalom.

Pedig ezt az önmagában nem túl jelentős közlést újraolvasva több kérdés vetődik föl. Milyen nyelven írta Kollár nyilatkozatát? A német nyelvű bizonyára maga, a magyar nyelvű azonban nem bizonyosan. A szöveget nézegetve feltűnik, hogy egy-egy mondatot mintha németből fordítottak volna (Kénytelennek látom magamat, erre nézve itt röviden és nyilván kijelenteni: Darauf finde ich mich genöthigt hiemit kurz und öffentlich zu erklären...). Kollár harminc éven át élt Pesten, a legkevésbé sem zárkózott életet, s ha családi körben németül, hivatalában németül és csehül beszélt is, aligha képzelhetd el, hogy magyarul ne tudott volna megszólalni. Más kérdés, hogy mennyire volt képes (és képes volt-e?) hiba nélkül megírni egy akár ilyen rövid nyilatkozatot. Környezetében azonban mindig akadtak olyanok, akik segítségére siethettek, akár Martin Sucháň (Szuhányi Márton), akár más. Nem is ez foglalkoztat igazán, bár a nyilatkozat eredeti nyelve sem egészen elhanyagolható kérdés. Nyugodjunk meg a német eredetiben, valamint abban, hogy valaki Kollár környezetében, esetleg a *Hírnök* szerkesztőségében gyorsan fordította le németből magyarra a kis cikket. A fontosabb és tüzetesebb válaszra váró kérdés: miért adta közre a nyilatkozatot Kollár? Miért tagadta meg látványosan a közösséget a derék szlovák diákokkal, akik anyanyelvüket ápolandó színjátásban jeleskedtek? Miért határolta el magát a *Zora* almanachtól, amelyről a magyarországi német nyelvű sajtóban, így a pest-budaiban is, több ízben szóltak elismeréssel?

1839-ben vagyunk, érezhető a feszültség a szlovák és a magyar törekvések között. Kollárnak már többször kellett megélnie támadásokat a szlovák próbálkozások miatt, mint ahogy többször élhetett meg szlovák röpirat-támadást vélt vagy valós magyar jogtalanság ellen. 1838-ban a pest-budai *Gemeinnützige Blätter* című lapban azonban többször méltatják, előbb az általa összeállított egyházi sematizmust együtt Széchenyi István *Néhány szó a Lóverseny körül* című művével (38. szám, 149. lap), majd a *Moravia* című lapból vesz át a szerkesztőség egy cikket, amelyben a harcostárs P. J. Šafárik tevékenységét mutatja be. Egy lábjegyzetben olvashatjuk a következőket:

„Kollár, Magyarországon született, jelenleg evangélikus lelkész Pesten: Slávy dcéra (A dicsőség leánya!) című műve a szláv irodalom legkiválóbb alkotásai közé tartozik”.

S csak mellékesen írom le, hogy a *Zora* 1839. évi kötetét Rummy Károly György több helyen méltatta, például a *Danica Ilirska* 1839. évi március 2-i számában.

Amennyi bírálata, annyi méltatás hangzott el Kollár ellen és mellette, kissé fölösleges és túlzott az az óvatosság, amellyel a háttérben akar maradni. De az is elképzelhető, hogy nem értett egyet a darabválasztással vagy akár a *Zora* kialakult szerkesztési elveivel. Ami az előbbit illeti, hivatkozhatunk Kollár konzervatívvá merevedett irodalmi elveire, hiszen, nyelvi-irodalmi problémákat tekintve megmaradt a klasszicizmusnak egy merevebb változata mellett. Ez azonban nem kielégítő magyarázat, éppen úgy találgatás, mint az, hogy valójában a túl szélessé vált nyilvánosságtól riadt vissza. Hiszen a magyar, a cseh és a horvát híradás akár feltűnést is kelthetett volna, s a valóban ügyetlen (és minden alapot nélkülöző) kijelentés arról, hogy a magyarok majdan átadnák szín- házukat a szlovákoknak, akár gúnyos nyilatkozatokat is kiválthatott volna (bár tudomásunk szerint nem váltott ki!). Talán nem tévedünk nagyon nagyot, ha úgy véljük: Kollár el akarta kerülni annak látszatát, mintha minden szlovák (szláv) megmozdulás mögött ő állna. A szláv irodalmi kölcsönösségről szóló brosúráját 1839-ben kezdik el a magyarok forgatni (természetesen annak német változatát, amely szintén Pest-Budán jelent meg), és kezdik annak alapján fölfesteni a pánszlávizmus rémét. Egyébként is Kollár erőit ezekben az esztendőkből az önálló, a németektől független szlovák evangélikus egyház létrehozására koncentráta, minden polémia, minden másirányú küzdelem elvonta volna erőit a számára pillanatnyilag leglényegesebbtől. Igyekezett a lehető legkisebb támadási felületet hagyni törekvése vitatóinak. Ez azonban csak találgatás, hiszen perdöntő dokumentum nem áll rendelkezésünkre. Annyi bizonyos, hogy Kollár nyilatkozatára nem érkezett válasz, és a pesti szlovák diákok kezdeményezése sem bizonyult hosszú életűnek, hiszen megvolt a feladatuk: tanulniuk kellett. De a *Zora* sem volt hosszú életű, összesen négy kötete jelent meg. Hamulják ezután is szolgálta a szlovák kultúra ügyét, csak éppen más művek kiadásával. Madách Imre (aki *többekkel* szándékozott megnézni diáktársai műkedvelő színelőadását) nem írta meg anyjának, tetszett-e neki, eljutott-e a Régiposta utcába.

1845-ben a Józsefvárosban megkezdődött a szlovákok nagy templomának építése, közel azokhoz az utcákhoz, ahol szlovák napszámosok tengették életüket. Az 1840-es években azonban felerősödik a vita a szlovákok és a magyarok között. A *Pesti Hírlap* árgus szemekkel figyeli: mi jelenik meg *Štúr* lapjában, amelynek előfizetési hirdetése csak pesti *német* lapban, a magyar törekvéseket többnyire bíráló *Pester Zeitungban* jelenhet meg. Röpiratok, újságcikkek, versek tanúskodnak arról, hogy az 1840-es esztendőkből egyre kevesebb esélye marad a szlovák-magyar együttműködésnek. Pest-Buda ennek ellenére még sokáig marad otthona a szlovák sajtónak, a szlovák kulturális törekvéseknek, jóllehet az új nemzedék jelentkezésével előbb Pozsony és Lőcse, majd Turócszentmárton szerepe nő meg. Pest-Buda, később Budapest azonban őrzi a kulturális sokféleséget. Az 1840-es esztendőkből éppen Pesten kezdik meg a Szeberényi-fivérek a szlovák népdalok fordítását, és még az 1840-es esztendőkből mutatják be a Kisfaludy Társaságban akkor kicsiny gyűjteményüket. Ebből nő ki az 1866-ban Pesten kiadott *Tót népdalok* című gyűjteményes kötet, melyet Szeberényi Lajos alapos tanulmánya vezet be, a fordítói pedig: Szeberényi Lajos, Lehoczky Tivadar és Törs Kálmán. A kötet a Kollár gyűjtötte szlovák népdalköteten alapszik, s a magyar könyv kiadója a Kisfaludy Társaság.

Idővel megnő a szlovák származású munkásréteg, amely az északi megyékből érkezik Pest-Budára, Budapestre, és a fejlődő iparban munkára lel, miként jócskán kiveszi részét a nagyarányú építkezésekből, amelyek Budapest világvárosi arculatát alakítják ki. Pest-Buda és 1918-ig Budapest történetét nem lehet megírni a szlovákok nélkül, akik megtalálták, amit itt kerestek: munkát, kulturális lehetőséget, könyv- és lapkiadást. A sokszor nehéz körülmények

közepette Pest-Budán és Budapesten fejlődhetett a szlovák tudat, a szlovák kultúra. A szlovákok történetében a pest-budai tényező nem mellékes, nem elhanyagolható. Az együtt, egymás mellett élő népek, kultúrák mindig is kölcsönösen gazdagították egymást.

FÜGGELÉK

Előfizetési felhívás a folyó év aug. 1- én megjelenendő *Národnje Slovenskje Novini* c. politikai lapra, *Orol Tatránski* c. melléklapjával együtt. Kiadja és szerkeszti: Štúr Lajos.

Magyarhon északi szlávjai, ámbár az ország lakosságának számottevő részét teszik ki, eddig a pillanatig nélkülözték az anyanyelvükön megjelentetett hazafias napi sajtót. Ennek az élénken érzett igénynek óhajt a följebb meghirdetett lap megfelelni, melynek kiadására alulírott szerencsés volt a legfelsőbb engedélyt megkaphatni. A szlovák nemzeti újság, gonddal kerülve mind a merev stabilizmust, mind a romboló radikalizmust, ama feladatot vállalja, hogy vezércikkeiben, valamint bel- és külföldi beszámolóiban a tőle telhető módon segíteni igyekszik az egészséges politikai nézetek terjedését és a szlovák néptörzs erkölcsi és értelmi emelését. Hogy ennek a célnak megfeleljünk, előre megfontolt szándékkal választottuk azt a nyelvjárást, amely a szlovák nép számára a leginkább érthető. A melléklap, a Kárpáti Sas, tudományos, közhasznú és szépirodalmi írásokat közöl, továbbá figyelő szemmel követi a szláv irodalom újdonságait. A *Národnje Slovenskje Novini* fél íven hetente kétszer, az *Orol Tatránski* egy egész íven kéthetente egyszer jelenik meg. Az előfizetési díj mindkét lapra, fél esztendőre, Pozsonyban 3 konvenció Ft. 12 kr., boríték nélkül küldve 3 konvenció Ft. 42 kr., postán hozatva 4 konvenció Ft. 12 kr. Előfizetést minden cs. és k. postahivatal fölvesz. Tisztelettel kérjük az előfizetőket, hogy a legközelebbi postaállomáson fizessenek elő, adják meg címük és annak a postahivatalnak pontos adatait, amelyen keresztül kapni szeretnék a lapot. Az örökös tartományok részére az Udvari Postahivatal Lapszállító Osztálya veszi föl az előfizetést, itt az előfizetés összege mellett a bélyegilletéket is ki kell egyenlíteni.

Pozsony, 1845. július 12.

(Pester Zeitung 1845. 64. szám, 354.; 67. szám, 370.)

Štúr Lajos